

Danuta Kamilewicz-Rucińska¹
Wydział Nauk Społecznych
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Konsulat Generalny RP w Wilnie (1991–2008) – dzieje misji konsularnej i działania na rzecz oświaty i kultury polskiej na Litwie

[The Consulate General of the Republic of Poland in Vilnius (1991–2008) – History of the Consular Mission and Actions for Polish Education and Culture in Lithuania]

Streszczenie: Konsulat Generalny RP w Wilnie jako samodzielna placówka dyplomatyczna działał 17 lat (1991–2008). W realiach państwa przyjmującego – Litwy – w którym polska mniejszość narodowa nie tylko stanowi największy odsetek, ale też jest społecznością prężnie manifestującą swoją przynależność do narodu polskiego, była niezwykle ważna, trudna i potrzebna. W ramach ogółu działań i czynności zgodnych z przepisami prawa polskiego, prawa międzynarodowego, prawa Unii Europejskiej oraz zwyczajami międzynarodowymi Konsulat Generalny w Wilnie, działając na rzecz oświaty i kultury polskiej na Litwie podejmował działania na rzecz umacniania więzi między Rzeczpospolitą Polską a osobami polskiego pochodzenia oraz osobami deklarującymi przynależność do Narodu Polskiego zamieszkałymi na Litwie. Ponadto działał na rzecz polskiej mniejszości narodowej oraz praw i wolności osób należących do tej mniejszości, czuwał w zakresie swojej właściwości nad wykonywaniem umów międzynarodowych, a poprzez współpracę z polskimi organizacjami, stowarzyszeniami, jak również poszczególnymi jednostkami rozwijał i pogłębiał współpracę gospodarczą, naukową, techniczną oraz kulturalną między Rzeczpospolitą a Litwą. Obecnie wszelkie działania prowadzone przez Konsulat Generalny na rzecz polskiej kultury, oświaty, szkolnictwa i języka polskiego na Litwie przejęła Ambasada RP w Wilnie. Konsulat Generalny jako odrębna, samodzielna jednostka administracyjna był silnym głosem w sprawach polskiej mniejszości na Litwie, która swoich praw domaga się nieustannie. Głosem ważnym i potrzebnym, wyrazem troski polskiej dyplomacji w kierunku dążeń do edukacji polskiej mniejszości narodowej w języku ojczystym. Ogniwem przyczyniającym się do zwiększenia ogólnego dobrostanu Polaków na Litwie.

¹ Danuta Kamilewicz-Rucińska, Katedra Pedagogiki Ogólnej i Opiekuńczej, Wydział Nauk Społecznych, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, ul. Dybrowskiego 13, 10-723 Olsztyn, Polska, danuta.rucinska@uwm.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0002-7875-9610>.

Summary: The Consulate General of the Republic of Poland in Vilnius, as an independent diplomatic mission, operated for 17 years (1991–2008). In the context of the host country – Lithuania – the Polish national minority not only makes up the highest percentage, but also maintains a strong presence as a lively community that proudly identifies with their Polish heritage, its presence was exceptionally important, challenging, and necessary. In line with the provisions of Polish law, international law, European Union law, and international customs, the Consulate General in Vilnius, acting in support of Polish education and culture in Lithuania: undertook actions to strengthen ties between the Republic of Poland and individuals of Polish descent or declaring affiliation with the Polish Nation residing in Lithuania; worked towards the interests of the Polish national minority and the rights and freedoms of individuals belonging to this minority; supervised, within its competence, the implementation of international agreements; through cooperation with Polish organizations, associations, as well as individual entities, developed and deepened economic, scientific, technical, and cultural cooperation between the Republic of Poland and Lithuania. Currently, all activities aimed at Polish culture, education, schooling, and the Polish language in Lithuania have been taken over by the Embassy of the Republic of Poland in Vilnius. The Consulate General, functioning as an independent administrative entity, played a vital role in advocating for the rights of the Polish minority in Lithuania. It served as an important and necessary voice, reflecting the concern of Polish diplomacy towards efforts to provide education to the Polish national minority in their native language. It contributed to enhancing the overall well-being of Poles in Lithuania.

Słowa kluczowe: Konsulat Generalny RP, Litwa, mniejszość polska, kultura, oświata.

Keywords: Consulate General of the Republic of Poland, Lithuania, Polish minority, culture, education.

Placówki konsularne spełniały ważną funkcję w przełomowych momentach najnowszej historii Polski. Po odzyskaniu niepodległości służyły wielu tysiącom obywateli polskich, wcześniejszym poddanym mocarstw zaborczych oraz obywatelom innych państw, w odzyskaniu i uzyskaniu obywatelstwa polskiego – zdobyciu możliwości pełnoprawnego uczestniczenia w życiu odradzającej się Polski. Po wybuchu wojny w 1939 r. konsulaty musiały zadbać o swoje przetrwanie i utrzymanie ciągłości państwowości polskiej oraz udzielanie pomocy rozproszonej po świecie polskiej diasporze. Takim przełomowym momentem było również wycofanie przez mocarstwa zwycięskie w II wojnie światowej uznania dla polskiego rządu w Londynie w lipcu 1945 r. Mimo to po tym okresie nadal funkcjonowały struktury polskiego rządu emigracyjnego i w różnej postaci realizowano funkcje konsularne.

Obecnie Polska utrzymuje stosunki dyplomatyczne ze wszystkimi 193 państwami członkowskimi ONZ, Stolicą Apostolską oraz Suwerennym Wojskowym Zakonem Maltańskim. W znakomitej większości tych państw

Polska prowadzi różnego rodzaju placówki dyplomatyczne: ambasady², instytuty polskie³, konsulaty⁴, stałe przedstawicielstwa⁵, misje Rzeczypospolitej Polskiej⁶.

Konsulat Generalny (KG) w Wilnie jako samodzielna placówka dyplomatyczna działał 17 lat (1991–2008). W realiach państwa przyjmującego – Litwy – w którym polska mniejszość narodowa nie tylko stanowi największy odsetek, ale też jest społecznością prężnie manifestującą swoją przynależność do narodu polskiego, była niezwykle ważna, trudna i potrzebna. Edukacja w języku ojczystym, która jest najistotniejszym czynnikiem wspierającym żywotność każdej grupy etnicznej, o którą Polacy na Litwie walczą z rządem litewskim od niemal 40 lat (Kamilewicz-Rucińska D., 2017; Kamilewicz-Rucińska D., 2023, s. 541–464), wymagała i nadal potrzebuje wsparcia od wszystkich nieobojętnych tej sprawie. Dzisiejsza sieć szkół polskich na Litwie jest przykładem zaangażowanej obywatelskiej postawy oraz współpracy zarówno nauczycieli, rodziców, samych uczniów, jak też organizacji społecznych, litewskich władz prezentowanych przez osoby narodowości polskiej, instytucji i rządu RP, w tym Konsulatu Generalnego.

² Ambasada – stała misja dyplomatyczna przedstawicielstwa Polski w państwach, z którymi utrzymuje stosunki dyplomatyczne. Polska ma 89 ambasad w różnych państwach świata, których celem jest m.in.: reprezentowanie państwa wysyłającego w państwie przyjmującym; ochrona w państwie przyjmującym interesów państwa w granicach ustalonych przez prawo międzynarodowe; prowadzenie rokowań z rządem państwa przyjmującego; poznawanie wszelkimi legalnymi sposobami warunków panujących w państwie przyjmującym i zachodzących w nim wydarzeń oraz relacjonowanie rządowi państwa wysyłającego; umacnianie przyjaznych stosunków między państwem wysyłającym i przyjmującym oraz rozwijanie stosunków gospodarczych, kulturalnych, wojskowych i naukowych.

³ Instytut Polski – podlegająca ministrowi spraw zagranicznych placówka, której zadaniem jest promocja Rzeczypospolitej Polskiej na świecie. Dzięki instytutom polskie jednostki kultury, takie jak Polski Instytut Sztuki Filmowej, Instytut Książki, Instytut Teatralny im. Zbigniewa Raszewskiego, Narodowy Instytut Fryderyka Chopina czy Instytut Adama Mickiewicza, mogą nawiązywać współpracę międzynarodową oraz rozpowszechniać wiedzę o polskich dokonaniach w różnych dziedzinach kultury i nauki. Obecnie na świecie działa 25 instytutów polskich, m.in. w Berlinie, Madrycie, Sztokholmie i Tel Awiwie.

⁴ Konsulat – urząd państwa wysyłającego w państwie przyjmującym. Dla Polski i Polaków działają konsulaty generalne i honorowe, tymczasowe punkty konsularne oraz wydziały konsularne ambasad. Na świecie działa kilkaset polskich placówek konsularnych różnego typu.

⁵ Stałe przedstawicielstwo – misja dyplomatyczna Polski przy organizacjach Międzynarodowych. Działają analogicznie do ambasad tworzonych w obcych państwach. Obecnie działa 10 takich przedstawicielstw RP.

⁶ Misje RP – stałe misje dyplomatyczne w dwóch miejscach na świecie – Autonomii Palestyńskiej oraz na Tajwanie. Potrzeba utworzenia misji w tych rejonach podyktowana była żywotnymi polskimi interesami oraz brakiem możliwości stworzenia w tych miejscach polskich ambasad – Autonomia Palestyńska i Tajwan nie są bowiem państwami uznanymi na arenie międzynarodowej.

Historia polskiej służby konsularnej na Litwie

Zarys i koncepcja budowy polskiej służby konsularnej była przedmiotem szczególnego zainteresowania jeszcze w okresie działań organizacji niepodległościowych przed 1918 r. Po uzyskaniu niepodległości polska służba konsularna rodziła się jako część służby zagranicznej. Przed odradzającą się służbą konsularno-dyplomatyczną powstała konieczność przekształcenia wcześniejszych placówek Komitetu Narodowego Polski (KNP) – powstałych na bazie różnych tradycji zaborowych oraz różnych potrzeb organizacyjnych – w jednolitą, spójną i sprawnie funkcjonującą służbę, odpowiadającą interesom Polski. Działania te podjęto na początku 1919 roku, które zaowocowały powołaniem placówek konsularnych w prawie wszystkich krajach Europy i w najważniejszych ówczesnie, z polskiego punktu widzenia, krajach świata, jak np. Stanach Zjednoczonych Ameryki Południowej czy Japonii. W innych państwach proces ten trwał znacznie dłużej, determinowany możliwościami finansowymi odradzającego się państwa i sytuacją wewnętrzną państw, na terenie których miały być one ewentualnie tworzone. Często jako pierwsze i przez kilka lat istniały tylko konsulaty honorowe, a gdzie indziej, jak np. w Meksyku, w okresie pomiędzy rokiem 1924 a 1928 czynności konsularne wobec obywateli polskich zostały powierzone konsulatom francuskim (Ceranka P., Szczepanik K., 2020, s. 6–9).

Zadania z zakresu funkcji konsularnych definiowała Ustawa o organizacji konsulatów i o czynnościach konsulów z 11 listopada 1924 r., która stanowiła, że „zadaniem konsulów jest obrona interesów gospodarczych Rzeczypospolitej Polskiej, opieka nad obywatelami polskimi za granicą i czuwanie nad wykonaniem umów międzynarodowych” (Dz.U. 1924, nr 103, poz. 944). Na tej podstawie w latach 1918–1939 Polska podpisała dziewięć konwencji konsularnych, które regulowały precyzyjnie zakres stosunków konsularnych z wybranymi państwami (Ceranka P., Szczepanik K., 2020, s. 7). Po 1918 r. placówki konsularne odgrywały ważną rolę: służyły wielu tysiącom obywateli polskich, wcześniejszym poddanym mocarstw zaborczych oraz obywatelom innych państw w odzyskaniu i uzyskaniu obywatelstwa polskiego, czyli zdobyciu możliwości pełnoprawnego uczestniczenia w życiu odradzającej się Polski.

Okres dwudziestolecia międzywojennego dla Litwy i Polski to czas trudnych warunków wewnętrznych i międzynarodowych, ale także dynamicznych zmian – okres reform i odbudowywania wyniszczonych przez zaborców państw. To również etap kształtowania się nowoczesnej dyplomacji Polski i Litwy, która już w 1919 r. podjęła rozmowy o nawiązaniu stosunków dyplomatycznych – bez rezultatów. Działania Józefa Piłsudskiego,

Lucjana Żeligowskiego, posunięcia Antanasa Smetony, proceder sporu o Wilno i Wileńszczyznę na długo zamknęły możliwość porozumienia i nawiązania stosunków partnerskich między obydwojma narodami. „Nie-normalne stosunki polityczne między obu krajami miały ogromny wpływ na położenie polskiej mniejszości na Litwie i litewskiej w Polsce. Obie strony zaczęły podejmować rozmaite działania, które w znaczący sposób utrudniały, a czasem wręcz uniemożliwiały normalne funkcjonowanie w kraju osiedlenia. Co więcej, każde dodatkowe zawirowanie polityczne miało swoje odbicie w akcji przeciwko mniejszości. Z kolei akcja przeciwko mniejszości w jednym kraju pociągała za sobą retorsje w drugim kraju” (Srebrakowski A., 2013, s. 3).

Polska dyplomacja wobec Litwy stała na stanowisku odrzucania jakichkolwiek warunków wstępnych – najpierw powinny zostać nawiązane stosunki dyplomatyczne, a dopiero potem przystąpienie do rozmów dotyczących kwestii szczegółowych, w tym m.in. położenia mniejszości. Tego rodzaju polityka względem Litwy stała się priorytetem ministra spraw zagranicznych Józefa Becka. W latach 1933–1938 nie rezygnowano z prób nawiązania kontaktów poprzez konsultacje i rozmowy sondażowe oraz wysyłanie przez obydwa kraje nieoficjalnych wysłanników. Strona polska kilkakrotnie delegowała na Litwę rozmaitych przedstawicieli z misją rozpoznania nastrojów panujących wśród kowieńskich elit. Należeli do nich m.in.: Władysław Mergel, Aleksander Prystor czy Anatol Mühlstein. Najdłużej tego rodzaju misję wykonywał polityk i publicysta Tadeusz Katelbach (Wilczewski D., 2018, s. 24).

Tadeusz Katelbach od 1933 r. występował w Kownie jako oficjalny korespondent rządowego dziennika „Gazeta Polska” oraz nieoficjalny reprezentanta władz polskich. O swoich obserwacjach i odbytych spotkaniach składał obszernie raporty do wiadomości polskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych (MSZ). W czasie trwającego niemal pięć lat pobytu w Kownie T. Katelbach wysłał do „Gazety Polskiej” około 200 korespondencji (Katelbach T., 1938), odbył wiele spotkań i rozmów z reprezentantami różnych środowisk i opcji politycznych, sondując nastroje zarówno w szeregach zwolenników rządów Smetony, jak i opozycji (Wilczewski D., 2018, s. 28)⁷. Katelbach kończył swoją misję w Kownie w 1937 r. ze świadomością, że okazała się ona nieskuteczna. Pozostawał jednak życzliwym zwolennikiem zbliżenia polsko-litewskiego. Po przyjęciu polskiego ultimatum i nawiązaniu stosunków dyplomatycznych publicznie wyrażał nadzieję, że Polska i Litwa będą w stanie zbudować długotrwałe przyjazne relacje (Wilczewski D., 2018, s. 28).

⁷ Rozmawiał m.in. z ks. Juozasem Tumasem-Vaižgantasem, Liudasem Girą, Leonasem Bistrasem, Martynasem Yčasem, został podjęty przez prezydenta Smetonę. Najczęściej spotykał się z dyplomatą Stasysem Lozoraitisem (Wilczewski D., 2018, s. 28).

Przyjęcie przez Litwę 17 marca 1938 r. ultimatum Polski o natychmiastowym nawiązaniu stosunków dyplomatycznych postrzegane było przez społeczeństwo litewskie jako wyrzeczenie się Wilna i upokorzenie dla państwa, pomimo że strona litewska, biorąc pod uwagę sytuację militarną, sama dojrzała do nawiązania stosunków z Polską. Oficjalnie stosunki Litwy z Polską ociepliły się, wyrazem czego było powołanie na mocy prawa 30 marca wydziału konsularnego RP w Kownie. Pierwszym kierownikiem został I sekretarz poselstwa Maciej Załęski, który pełnił tę funkcję ponad rok. 15 sierpnia 1939 r., jak informował „Kurjer Polski”, I sekretarzem poselstwa w Kownie zostaje radca MSZ Bernard Fuksiewicz („Kurjer Polski”, R. 42, 1939, nr 192), który został na stanowisku do 27 października 1939 r., czyli do momentu przejęcia opieki nad sprawami polskimi na Litwie przez poselstwo angielskie⁸. Polskie poselstwo w Kownie początkowo mieściło się w ówczesnym hotelu „Lietuva” (obecnie hotel „Metropolis”) przy ulicy S. Daukanto 21, a następnie w modernistycznej kamienicy Jonasa i Gediminasa Lapėnów z 1932 r. przy ulicy Kęstučio 24 (obecnie Kęstučio g. 38)⁹. O archiwum działalności placówki informacji brakuje (Ceranka P., Szczepanik K., 2020, s. 194). Zbiory biblioteczne prawdopodobnie zostały przekazane do oficerskiego obozu internowanych wojskowych polskich w Kalwarii na Litwie. „Nasza biblioteka, szczególnie po likwidacji placówki dyplomatycznej w Kownie, była obficie zaopatrzona [...]. Dostaliśmy od Czerwonego Krzyża mnóstwo książek, należących niegdyś do naszego pośła Charwata. Kiedy nas Rosjanie wywozili, każdy brał, ile mógł, a mimo to nie zdołaliśmy zabrać wszystkiego. Krążyły potem te książki po obozach, aż je zaczytano na strzepy” (Umiastowski J. K., 1947, s. 22).

Ocieplające się stosunki między Litwą i Polską przerwał wybuch II wojny światowej, która dla obu narodów oznaczała ogrom tragedii, zniszczeń i miliony ofiar. Wybuch wojny całkowicie zmienił funkcjonowanie służby konsularnej w Polsce. Placówki musiały zadbać o przetrwanie i utrzymanie ciągłości państwowości polskiej. Przełomowym momentem było wycofanie uznania dla polskiego rządu w Londynie przez zwycięskie w II wojnie światowej mocarstwa w lipcu 1945 r. Udzielanie pomocy rozproszonej po świecie polskiej diasporze, wypłacanie zasiłków, pośrednictwo w rekrutacji do wojska i opieka nad dorobkiem narodowym stały się zadaniami zasadniczymi.

⁸ W poselstwie angielskim polskie sprawy konsularne na Litwie prowadził referat konsularny do spraw polskich kierowany przez Franciszka Kowola, później aresztowanego przez NKWD w Rydze i więzionego na Łubiance w Moskwie (Adamkiewicz W., Friedrich J., Grabiński M., Sędzieliński M., Zaleski W. J., 1954, s. 85).

⁹ 22 III 2019 r. z inicjatywy Instytutu Polskiego w Wilnie na murach kamienicy mieszczącej przed wojną polskie poselstwo w Kownie, odsłonięto tablicę pamiątkową (Akińczo A., 2019).

Działania wojenne spowodowały zaprzestanie funkcjonowania większości polskich placówek dyplomatycznych. Trzecia Rzesza i Związek Radziecki skutecznie uniemożliwiały działanie wielu agencji konsularnych Polski, które likwidowano w przyspieszonym tempie. Pozostałe urzędy w Europie starały się jak najdłużej pełnić swoje funkcje mimo narastających problemów i braku kontaktu z centralą. Wskutek utraty wielu archiwaliów, a także rozproszenia w efekcie działań wojennych, trudno obecnie ustalić nawet podstawowe dane.

Już w czasie trwania wojny zaszła potrzeba organizowania nowych placówek konsularnych, których działalność uzasadniały liczne wojenne migracje Polaków i tworzenie się coraz to nowych skupisk polonijnych. Były one także ważnym atutem i argumentem w podkreślaniu istnienia i ciągłości polskiej państwowości.

Po wybuchu wojny niemiecko-radzieckiej w czerwcu 1941 r. ZSRR przywróciło relacje dyplomatyczne z Polską, z których strona polska była szczególnie ukontentowana. Placówki te mogły bowiem otaczać opieką setki tysięcy obywateli polskich wywiezionych w głąb Rosji. Związek Radziecki zgodził się na urzędowanie na terenie ZSRR polskiej ambasady i czasowe funkcjonowanie 20 jej delegatur (Szubtarska B., 2005; Grzybowski J., 2010, s. 455–462)¹⁰. Zakres kompetencji tych placówek został określony w statucie ramowym z 25 grudnia 1941 r. W istniejącej sytuacji władze Kremla nie zgadzały się na tworzenie polskich konsulatów, ponieważ – ich zdaniem – nie sprzyjały temu warunki wojenne (Szubtarska B., 2003, s. 279)¹¹. Delegatury otrzymały możliwość wykonywania tylko części czynności przewidzianych konwencją konsularną. Najważniejszym zadaniem delegatów i mężów zaufania była rejestracja osób zgłaszających swe prawa do obywatelstwa polskiego. Pozbawienie przez Rosjan ludności polskiej wszelkich polskich dokumentów, a nawet wydanych przez nich zaświadczeń amnestyjnych, miało na celu zacieranie śladów wywożenia obywateli polskich. Rejestracja w polskich delegaturach i wydawanie nowych dokumentów miało odwrócić ten stan rzeczy i urzędowo potwierdzić polskie obywatelstwo. Kontaktowanie się z rzeszą Polaków rozproszonych po ogromnym terenie ZSRR miało także ułatwić rozdzielenie pomocy materialnej, rejestrację wojskową i akcję poszukiwania zaginionych (Kowalska E., 2014)¹².

¹⁰ W latach 1941–1943 działała jedynie ambasada polska w Moskwie (później przeniesiona do Kujbyszewa), którą zlikwidowano w kwietniu 1943 r. (Szubtarska B., 2005, s. 206–209).

¹¹ Zgodnie z wymogami prawa międzynarodowego rząd radziecki musiałby zapewnić konsulatom należne prawa dyplomatyczne, bezpieczeństwo pracy oraz stałą komunikację kurierską, niezależną od miejscowych władz (Szubtarska B., 2003, s. 279).

¹² Dzięki tym wysiłkom został sporządzony i powielony spis rodzin wojskowych wywiezionych do ZSRR. Został on zestawiony w Ministerstwie Obrony Narodowej RP w Londynie i opublikowany. Zawiera prawie 60 tys. nazwisk (*Spis rodzin wojskowych wywiezionych do ZSRR*, Fundacja Ośrodka KARTA, syg. PL_1001_AW_V__AC_115).

Okres przynależności Litwy do ZSRR i Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej jako państwa satelickiego tego Związku Radzieckiego był dyplomatycznie dla tych krajów zamknięty, pomimo że PRL wielokrotnie zwracało się do władz radzieckich o możliwość otwarcia placówki konsularnej w Wilnie. Dopiero wydarzenia ostatniej dekady ubiegłego stulecia w stosunkach polsko-litewskich oznaczały poszukiwanie rozwiązań, których efektem stało się strategiczne partnerstwo obu państw.

Uchwalenie przez Radę Najwyższą LSRR „Aktu przywrócenia niepodległości Państwa Litewskiego” w marcu 1990 r. stworzyło realne warunki do wznowienia stosunków międzypaństwowych z Polską. Po oficjalnym uznaniu przez Polskę niepodległości Litwy 26 sierpnia 1991 r. już 5 września nawiązano, a właściwie, z punktu widzenia prawa międzynarodowego, wznowiono stosunki dyplomatyczne, które przerwano po 12 września 1939 r. i przekazaniu przez ZSRR Wileńszczyzny Litwie. W październiku otwarto ambasadę litewską w Warszawie, a w listopadzie polską w Wilnie (Modzelewski W.T., 2012, s. 287). Co prawda, Polska wówczas nie zdołała uzyskać zgody na otwarcie konsulatu w Wilnie z powodu protestów środowisk nacjonalistycznych. Pomimo braku formalnej zgody władz litewskich w Wilnie przebywał wówczas konsul Zdzisław Kitliński, którego zadaniem było przygotowanie warunków do otwarcia przedstawicielstwa (Mróz M., s. 18).

Do czasu wynegocjowania i podpisania międzypaństwowego traktatu głównym dokumentem regulującym wzajemne stosunki była Deklaracja o przyjaznych stosunkach i dobrosąsiedzkiej współpracy między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Litewską podpisana w Wilnie 13 stycznia 1992 r. Władze w Warszawie, wcielając w życie tzw. doktrynę Jerzego Giedroycia, po pokonaniu wcześniejszych oporów w kwestii udzielenia wsparcia dla niepodległości Litwy, stały na stanowisku, że problemy mniejszości polskiej w tym kraju należy rozwiązywać z odwołaniem do standardów obowiązujących w krajach demokratycznych (Mróz M., s. 19). Wraz z deklaracją zawarto także Konwencję konsularną między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Litewską, sporządzoną w Wilnie 13 stycznia 1992 r. (Dz.U. 1994, nr 30, poz. 108).

W procesie odbudowy wzajemnych relacji nie brakowało kwestii problemowych. Trudność sprawiała m.in. sprawa mniejszości polskiej na Litwie oraz interpretacja poszczególnych wydarzeń z historii obu narodów, głównie okresu międzywojennego i II wojny światowej. Poglądy głoszone przez niektóre nacjonalistyczne ugrupowania litewskie oraz polityków władz litewskich godzące w mniejszość polską rodziły niepokój nie tylko wśród Polaków na Litwie, ale także w Polsce. Wydarzenia te stały się poważnym hamulcem w rozwoju wzajemnych interakcji i przyczyną odsunięcia w czasie momentu zawarcia traktatu polsko-litewskiego.

26 kwietnia 1994 r. prezydenci obu krajów Lech Wałęsa i Algirdas Brazauskas podpisali w Wilnie Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Litewską o przyjaznych stosunkach i dobrosąsiedzkiej współpracy (Dz.U. 1995, nr 15, poz. 71). Były polski ambasador w Wilnie Jan Widacki ocenił to wydarzenie następująco: „Traktat miał ogromne znaczenie nie tylko polityczne, ale w przypadku Litwy także moralne i psychologiczne. Odprężenie po jego podpisaniu dało się odczuć nie tylko w sferze polityki, ale w tonie publicystyki, reakcjach wielu środowisk, zwłaszcza intelektualnych i inteligentkich. Nastąpiło szerokie otwarcie na kontakty z Polską, ustąpiła też, tak odczuwalna wcześniej, nieufność i lęk przed Polską [...]. Po podpisaniu i ratyfikowaniu Traktatu stosunki polsko-litewskie weszły w zdecydowanie nową fazę – stały się przyjazne” (Modzelewski W.T., 2012, s. 291).

Zmianie relacji między Polską i Litwą, opartych na zasadach realizmu politycznego, a nie zdominowanych emocjami i zaszłościami historycznymi, sprzyjały liczne spotkania na różnych szczeblach administracji rządowej obu państw.

Syntetyczne ujęcie działalności Konsulatu w Wilnie

Konsulat Generalny Rzeczypospolitej Polskiej w Republice Litewskiej jako samodzielna jednostka dyplomatyczna funkcjonował w latach 1991–2008, kiedy to Decyzją nr 57 Ministra Spraw Zagranicznych z 18 lipca 2008 r. w sprawie likwidacji Konsulatu Generalnego Rzeczypospolitej Polskiej w Wilnie wyznaczono okręg konsularny przy Ambasadzie RP w Republice Litewskiej (Dz.Urz. MSZ, 2008.4.122). Urząd Konsularny RP w Wilnie działał na terenie całego państwa, obsługując Punkt Konsularny w Kownie. Ze względu na to, iż w Kownie nie było stałego pracownika merytorycznego, Punkt Konsularny działał jedynie jako punkt konsultacyjny.

Zgodnie z Ustawą z 13 lutego 1984 r. o funkcjach konsulów Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dz.U. 1984, nr 9, poz. 34) najważniejsze zadania konsula można podzielić na dwa podstawowe bloki: ochrona praw i interesów Rzeczypospolitej Polskiej (RP) i jej obywateli oraz działanie na rzecz rozwijania przyjaznych stosunków i współpracy między RP a krajem przyjmującym. Działania KG RP w Wilnie były prowadzone na podstawie programowego wystąpienia ministra spraw zagranicznych oraz przedstawicielstw dyplomatycznych i urzędów konsularnych, a także wytycznych i zaleceń Centrali.

Ochrona interesów RP i opieka nad jej obywatelami obejmowała stałą i systematyczną analizę wykonywania przez organy Państwa Litewskiego postanowień konwencji wiedeńskiej o stosunkach konsularnych oraz kon-

wencji bilateralnych. Konsulat Generalny obejmował stałą analizą realizację przez władze Litwy roszczeń (alimentacyjnych, emerytalnych, rentowych) na rzecz obywateli polskich, udzielał obywatelom i instytucjom polskim informacji o obowiązujących przepisach na Litwie oraz pomocy prawnej i finansowej, trudnych przypadkach losowych. Placówka konsularna, upoważniona do wydawania paszportów, w poszczególnych latach wykonywała rocznie około 200 czynności paszportowych, obsługując w wydawaniu paszportów również urzędy w Mińsku, Grodnie, Brześciu, Rydze, Tallinie i Kaliningradzie. W sprawach spadkowych KG podejmował i doskonalił wszelkie formy akwizycji, informował spadkobierców w kraju i informował Centralę o wpływie obowiązku uiszczenia w Polsce podatku od spadków zagranicznych. Pośredniczył w odnalezieniu dokumentów archiwalnych (metrykalnych, o represjonowaniu, pozostawionym mieniu, potwierdzeniu okresu nauki i pracy) przez obywateli RP. Ponadto prowadził poszukiwania rodzin, z którymi osoby zainteresowane utraciły kontakt w okresie wojennym oraz współcześnie.

Współpraca gospodarcza opierała się na współtworzeniu imprez promujących rozwój polskiej gospodarki, inspirowaniu przedsięwzięć stymulujących rozwój dwustronnych stosunków gospodarczych i handlowych oraz inicjowaniu wzrostu zainteresowania inwestycjami. Konsulat przekazywał litewskim sferom gospodarczym i handlowym informacje o aktualnych polskich przepisach z zakresu współpracy gospodarczej i handlowej. W dziedzinie informacyjnej KG współpracował z mediami działającymi na Litwie w języku polskim oraz litewskim.

Praca konsulatu w sferze rozwoju przyjaznych stosunków z Litwą skupiała się na zacieśnianiu kontaktów z przedstawicielami władz i organów państwa litewskiego. W kierunku obserwacji zagrożenia migracyjnego współpracowano z kompetentnymi organami krajowymi, tj. Komendą Główną Straży Granicznej, Departamentem Migracji i Uchodźstwa, Departamentem Spraw Obywatelskich MSWiA oraz Departamentem Policji Granicznej RL. Ruch graniczny między Polską a Litwą w omawianym okresie przebiegał bez większych problemów i nieporozumień, jednak zarówno strony polska, jak i litewska zatrzymywały osoby usiłujące przekroczyć granice państwowe wbrew przepisom (posługiwanie się sfałszowanymi dokumentami, przemyt, nielegalni emigranci itp.). Utrzymywano bieżącą współpracę z Departamentem Celnym RL. W związku ze sprawowaną opieką nad skazanymi lub aresztowanymi obywatelami RP utrzymywano kontakty z prokuraturą, Ministerstwem Sprawiedliwości i Departamentem Penitencjarnym RL. Kontakty KG z władzami i środowiskami miejscowymi podtrzymywano w szczególności dzięki współpracy z Departamentem Problemów Regionalnych i Mniejszości Narodowych oraz Wydziałem Kon-

sularnym MSZ RL, a także naczelnikiem powiatu wileńskiego, merami samorządów: wileńskiego, solecznickiego, święciańskiego, jak też merami Wilna, Kowna, Kłajpedy, Poniewieża i Szawli.

18 lipca 2008 r. Konsulat Generalny RP w Wilnie został postawiony w stan likwidacji (Dz.Urz. MSZ, 2008.4.122), którego zakończenie nastąpiło 31 grudnia 2008 r. Prace konsularne trwały do dnia likwidacji. Z dniem 1 stycznia 2009 r., wykonywanie funkcji konsularnych na terytorium Republiki Litewskiej przejęła Ambasada RP w Republice Litewskiej. Należności i zobowiązania, prawa i obowiązki wynikające z umów i porozumień zawartych przez Konsulat stały się należnościami ambasady. Na podstawie tejże decyzji, w strukturze ambasady został utworzony Wydział Konsularny, który prowadzi swoją działalność do dziś.

Konsulowie generalni – w obronie oświaty i kultury polskiej

Pierwszym polskim powojennym oficjalnym przedstawicielem na Litwie w randze *chargé d'affaires* w latach 1991–1992 był Mariusz Maszkiewicz¹³, który w latach 1990–1991 kierował Wydziałem ds. Polonii w MSZ RP. Przez następne dwa lata (1992–1994) pełnił funkcję radcy-ministra Ambasady RP w Wilnie. Podczas dyskusji dyplomatów obu krajów w 2018 r. były konsul stwierdził, iż „To był ważny czas, i dla Litwy i dla Polski, (choć) ucziwie muszę przyznać, że nie za bardzo wówczas rozumiałem, co się dzieje”. M. Maszkiewicz zaznaczał, że dopiero po 20 latach od zapoznania się z pewnymi dokumentami dowiedział się, że w okresie walki o niepodległość Litwy „Moskwa była gotowa wręczyć broń litewskim Polakom, by walczyli o autonomię [...]. Ktoś nad tym czuwał, abyśmy żyli we wrogości, i była rzesza ludzi, która nad tym codziennie pracowała, i aż cud, że nam suchą nogą udało się przez to przejść” (Akińczo A., 2018).

¹³ Mariusz Maszkiewicz – socjolog, dyplomata, publicysta, działacz społeczny i gospodarczy. Założył pierwszy polski konsulat w Grodnie i pełnił funkcję konsula generalnego w latach 1994–1997. Od 1998 do 2002 r. był ambasadorem RP na Białorusi. 24 III 2006 r. został zatrzymany na placu Październikowym w Mińsku przez białoruską milicję w trakcie trwającego protestu młodzieży po wyborach prezydenckich. Białoruski sąd wymierzył mu karę 15 dni aresztu. Wobec groźby nowych oskarżeń ze strony KGB i długiego więzienia doszło do międzynarodowej reakcji i licznych protestów, w tym także do protestu głodowego Jerzego Maszkiewicza – 72-letniego ojca Mariusza Maszkiewicza. Skutkiem nacisków zwolniony został z aresztu i wrócił do kraju 7 IV 2006 r. W latach 2013–2016 pracował w Departamencie Dyplomacji Publicznej i Kulturalnej MSZ. W listopadzie 2016 r. został mianowany przez prezydenta RP ambasadorem w Gruzji. Wyróżniony Krzyżem Wolności i Solidarności za działalność opozycyjną w latach osiemdziesiątych XX w. W 2001 r. z rąk prezydenta Litwy V. Adamkusa otrzymał Order Giedymina za wkład w rozwój stosunków polsko-litewskich. W 2012 r. MSZ Litwy przyznało mu honorowe odznaczenie Gwiazda Dyplomacji (*Biogramy, Encyklopedia Solidarności*).

Urząd Konsula Generalnego RP w Wilnie w latach 1992–1996 piastował Dobiesław Rzemieniewski¹⁴. Zarówno podczas pełnienia służby konsularnej, jak i również później, jako przedstawiciel Ministerstwa Spraw Zagranicznych RP, stawiał na wspieranie edukacji młodzieży w kraju zamieszkania. „W Polsce jest wielu zwolenników innego sposobu pomocy rodakom na Wschodzie – bardziej celowe byłoby więcej środków przeznaczać na stypendia dla studentów studiujących na Litwie, na studia semestralne, praktyki w Polsce itp. Zasady przyznawania stypendiów MEN-u będą się zmieniać w zależności od potrzeb oraz efektywności obecnego systemu kształcenia. Zdolna, wykształcona młodzież jest nam potrzebna tutaj, na Wileńszczyźnie” (Sosno B., 1996). Na posiedzeniu Komisji Łączności z Polakami za Granicą mówił: „Zależy nam na tym, aby młodzież podejmowała studia na miejscu i nie zasilala emigracji w Polsce” (Biuletyn, 1999, nr 1633/III). Podczas kadencji konsularnej D. Rzemieniewskiego Konsulat Generalny RP we wrześniu 1993 r. otrzymał do własnej dyspozycji siedzibę przy ulicy Švitrigailos w Wilnie.

Od 1996 do 1998 r. funkcję Konsula Generalnego RP w Wilnie pełnił Waldemar Lipka-Chudzik¹⁵. Podczas posiedzenia stałej komisji sejmowej rządu polskiego Komisji Łączności z Polakami za Granicą 14 marca 1997 r. przewidywano tylko jeden punkt – omówienie sytuacji Polaków na Litwie. Obecni przedstawiciele Polaków na Litwie (prezes Polskiej Macierzy Szkolnej na Litwie Józef Kwiatkowski, reprezentant prezesa Związku Polaków na Litwie Czesława Paczkowska, przewodniczący Rady Kongresu Polaków Litwy Adam Błaszkiwicz) zgodnie wskazywali na wspólny cel – zachowanie tożsamości narodowej oraz problemy szkolnictwa polskiego na Litwie (brak pomocy naukowych, materiałów dydaktycznych) i zwrotu ziemi pra-

¹⁴ Dobiesław Rzemieniewski – urzędnik państwowy. Działacz opozycji demokratycznej i niezależnego ruchu studenckiego w latach osiemdziesiątych XX w. Redaktor i dziennikarz prasy drugoobiegowej, współpracownik niezależnych wydawnictw. W latach 1989–1990 dziennikarz „Gazety Wyborczej”. Autor artykułów i publikacji książkowych na temat Europy Wschodniej. W latach 1991–1992 wicekonsul RP we Lwowie, a w latach 1992–1996 konsul generalny RP w Wilnie. W latach 1996–1999 kierował komórkami odpowiedzialnymi za sprawy Polonii i Polaków za granicą w MSZ. Od 1997 r. urzędnik mianowany. Od 2000 r. urzędnik MSWiA. W latach 2000–2016 naczelnik Wydziału Mniejszości Narodowych i Etnicznych. Na początku lat dwudziętych sekretarz Międzyresortowego Zespołu do spraw Mniejszości Narodowych, a w latach 2005–2016 członek Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości Narodowych i Etnicznych. Odznaczony Medalem Komisji Edukacji Narodowej (Obracht-Prondzyński C., Milewska M., 2020, s. 264).

¹⁵ Waldemar Lipka-Chudzik w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych pełnił funkcję radcy prawnego. Następnie pracował w Misji Wojskowej w Berlinie. Od 1981 do 1985 r. był Konsulem Generalnym PRL w Nowym Jorku. W latach 1986–1989 – wicedyrektor Departamentu Konsularnego Ministerstwa Spraw Zagranicznych. W 1994 r. został doradcą ministra Mirosława Pietrewicza w zakresie koordynacji w skali kraju spraw polonijnych, zajmował się problematyką działania resortu na Wschodzie. Od 1996 do 1998 r. Konsul Generalny RP w Wilnie (Lipka-Chudzik W., 2016).

wowitym właścicielom. Konsul W. Lipka-Chudzik podkreślał, iż temat szkoły polskiej na Litwie jest aktualny, ale też zwracał uwagę na turystykę litewską, która opierała się przede wszystkim na polskich turystach – niestety, „traktowanych po angielsku”. Apelowal wówczas: „Zastanówmy się, czy jeśli rzeczywiście chcemy podążać razem, nie powinniśmy coś zrobić wspólnie. Są źli ludzie na Litwie i są źli ludzie w Polsce. Są dobrzy ludzie w jednym kraju i są dobrzy w drugim. Wykorzystajmy tych wszystkich dobrych ludzi, żeby móc faktycznie zadziałać. W przeciwnym razie znowu przez następne 30 lat będziemy się wzajemnie obrażać. Nic dobrego z tego nie będzie” (Biuletyn, 1997, nr 3440/II, z 14 III). W. Lipka-Chudzik był pierwszym, który zaczął szukać sponsorów (sam został sponsorem) na renowację i otwarcie Muzeum Adama Mickiewicza przy Bibliotece Uniwersytetu Wileńskiego przy Zaułku Bernardyńskim 11, domu, w którym mieszkał swego czasu Adam Mickiewicz (Szpala M., 2010).

Decyzją ministra spraw zagranicznych Bronisława Geremka z dniem 18 marca 1998 r. na stanowisku Konsula Generalnego RP w Wilnie na podstawie umowy o pracę został zatrudniony (AMSZ, n.n. 72/12, w. 8, t. 36994, s. 11) prof. Mieczysław Jackiewicz¹⁶. Algirdas Saudargas, minister spraw zagranicznych Litwy 2 kwietnia zatwierdził – *pritariu ir remiu* – stanowisko M. Jackiewicza jako konsula generalnego obejmującego całe terytorium Litwy (AMSZ, n.n. 72/12, w. 8, t. 36994, s. 13a). Wśród spraw związanych z ochroną praw polskiej mniejszości na Litwie problemy oświaty były dla MSZ kwestią pierwszoplanową i tak traktował, poprzez monitorowanie i nieustanny kontakt ze szkołami polskimi, nauczycielami i uczniami, tę kwestię Konsulat Generalny i konsul M. Jackiewicz, który w pracach Komisji ds. Mniejszości Narodowych uważnie analizował sytuację (Bartoszewski W., 2000).

Ostatnim konsulem Konsulatu Generalnego RP w Wilnie jako samodzielnej jednostki dyplomatycznej był Stanisław Kazimierz Cygnarowski¹⁷.

¹⁶ Mieczysław Jackiewicz – profesor doktor habilitowany w zakresie literaturoznawstwa polsko-litewskiego i polsko-białoruskiego, tłumacz literatury litewskiej i rosyjskiej, dyplomata. Wykładowca Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Olsztynie, Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie (UWM) oraz Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. W 1997 r. został stażystą stypendium Jerzego Giedroycia w Paryżu. Habilitował się w 1994 r. na podstawie pracy *Literatura polska na Litwie XVI–XX wieku*. Tytuł profesora uzyskał w 1999 r. Konsul generalny RP w Wilnie w latach 1998–2002. Od 2002 r. członek Polsko-Litewskiej Komisji Podręcznikowej oraz profesor emerytowany UWM. Koordynator Centrum Badań Wschodnich przy Ośrodku Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie. Autor ponad 750 publikacji naukowych oraz 42 monografii, w tym encyklopedii. Odznaczony Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1979), Nagrodą Obojga Narodów Polsko-Litewskiego Zgromadzenia Międzyparlamentarnego (2004), Nagrodą im. Biskupa Ignacego Krasickiego (2015), Nagrodą Prezydenta Olsztyna za całokształt pracy twórczej w dziedzinie historii (2015) (Akta osobiste MSZ; Jackiewicz M., 2020).

¹⁷ Stanisław Kazimierz Cygnarowski – polski urzędnik służby cywilnej, publicysta i karykaturzysta. Pracownik Departamentu Konsularnego i Polonii, później Departamentu Polonii.

Obejmując stanowisko, na posiedzeniu Komisji Łączności z Polakami za Granicą jako wizję swojej pracy w placówce przedstawił następująco: „Pierwsza, podstawowa zasada, którą chciałbym się kierować, ma nieco lekarski charakter, a brzmi: «Po pierwsze, nie szkodzić». Konsulat RP zajmuje się sprawami, które z natury rzeczy nazywają się konsularnymi, dotyczącymi obywateli polskich przebywających na Litwie, udzielaniem im pomocy. Ten obszar działalności bywa stosunkowo łatwy, jeśli chodzi o Wilno. Nieustannym problemem są kwestie polskiej mniejszości na Litwie. Wydaje mi się, że właśnie tutaj zasada «Po pierwsze, nie szkodzić» jest absolutnie podstawowa. Zadaniem konsulatu generalnego jest przede wszystkim obserwować sytuację, wiedzieć, na czym te problemy polegają, jakie są bolączki, potrzeby i oczekiwania mniejszości polskiej, a także, jakie są zagrożenia jej praw, należnych jej na podstawie prawodawstwa litewskiego, umów międzynarodowych, konwencji międzynarodowych. Należy podejmować próby zapobiegania tym groźnym dla mniejszości polskiej sytuacjom. To jest absolutnie podstawowa zasada działania konsulatu, realizowana już w tej chwili, i mam nadzieję, że uda mi się jej przestrzegać w najbliższej przyszłości” (Biuletyn, 2002, nr 999/IV).

W obronie polskiej mniejszości i polskiego szkolnictwa

Trzecim filarem głównych kierunków zadań Konsulatu Generalnego w Wilnie – oprócz rozwoju dalszych przyjaznych stosunków z krajem urzędowania, tj. Litwą, i zapewnienia opieki konsularnej nad obywatelami polskimi – była ścisła współpraca z mniejszością polską zamieszkałą na Litwie (AMSZ, n.n. 36/03, w. 8).

Analiza stopnia przestrzegania praw polskiej mniejszości narodowej na Litwie oraz eksplikacja zmian w ustawodawstwie Litwy mających wpływ na jej sytuację i natychmiastowe podejmowanie interwencji w przypadkach ich naruszania – to były zadania priorytetowe Konsulatu (AMSZ, n.n. 36/03, w. 8). Społeczność polska na Litwie niejednokrotnie kwestionowała postanowienia projektów nowych ustaw RL o oświacie oraz o mniej-

W 2001 r. został mianowany urzędnikiem służby cywilnej. W latach 2002–2008 pełnił funkcję Konsula Generalnego RP w Wilnie, w 2009 r. był naczelnikiem wydziału konsularnego. Od 2010 r. pełnił funkcję zastępcy dyrektora Departamentu Współpracy z Polonią MSZ. Od 2011 do 2013 r. był Konsulem Generalnym w Malmö. Bezpośrednio ze Szwecji wyjechał w marcu 2013 r. do Wilna, gdzie do 2017 r. kierował Wydziałem Konsularnym. W latach osiemdziesiątych XX w. publikował na tematy polonijne w prasie krajowej, w latach 1992–1996 w londyńskim „Dzienniku Polskim” i „Dzienniku Żołnierza”. Publikował w prasie karykatury. W 1991 r. wydał tomik *Cudzymi słowami* w Londyńskiej Oficynie Poetów i Malarzy (*Zapis przebiegu posiedzenia Komisji Łączności z Polakami za Granicą*, 2012, nr 6).

szościach narodowych, które zawężyły możliwości pobierania nauki w języku polskim, funkcjonowania języka ojczystego w oświacie i regionach zwarcie zamieszkałych przez polską mniejszość, innych praw mniejszości. W 2000 r., dzięki podejmowanym rozmowom na różnych szczeblach, udało się chwilowo (Valstybės žinios, 2002, nr 9–337, z 26.01, pkt 11.8; Moroz-Łapin K., Szejbak M., 2014, s. 91; Adamowicz H., 2021) rozwiązać jeden z ważniejszych problemów: zmianę regulaminu egzaminów maturalnych w szkołach polskojęzycznych na Litwie – wprowadzenie do wykazu przedmiotów obowiązkowych egzaminu maturalnego z języka polskiego i literatury w szkołach polskojęzycznych decyzją rady szkoły (AMSZ, n.n. 88/05, w. 9).

Stały kontakt z szefami polskich organizacji politycznych i społecznych Konsulat określał jako główne zadanie urzędu. Obserwował działania władz litewskich ograniczające prawa mniejszości polskiej na Litwie gwarantowane traktatem z 1994 r. i sygnalizował do Centrali MSZ projekty litewskie zmierzające do ograniczenia praw polskiej mniejszości na Litwie: projekt nowego podziału administracyjnego z 1998 r., który mógł spowodować dezintegrację (w niektórych regionach) zvarcie zamieszkałej ludności polskiej, która straciłaby lub miałaby znacząco ograniczoną możliwość reprezentacji w organach władzy samorządowej; orzeczenie sądu miasta Wilna z 1998 r. odrzucające Uchwałę samorządu rejonu wileńskiego wprowadzającą język polski jako drugi obowiązujący w urzędach rejonu. Zaznaczano, że wiele spraw litewskich Polaków rozstrzyga się powolną drogą sądową – przywrócenie praw własności do nieruchomości (niewielu odzyskało swoją ojcowiznę, pomimo że reprivatyzacja rozpoczęła się na Litwie w 1991 r.) – oraz brak postępów w działalności władz litewskich, które przekładały się na wzajemnie utrzymującą się nieufność polskiej mniejszości i państwa litewskiego.

Spoleczność polska, skupiona w różnych organizacjach i odłamach politycznych, obrazowała rozczłonkowanie społeczeństwa polskiego na Litwie. Konsulat podejmował działania pozwalające na integrację zróżnicowanych pod względem politycznym i orientacji światopoglądowej środowisk polskich poprzez spotkania przedstawicieli organizacji społecznych, kulturalnych i politycznych. Inicjatywy Konsulatu przyczyniły się do powołania w 2001 r. oddziałów Związku Polaków na Litwie w Visagini, Ignalinie, Meiksztach, Turmontach i w okolicach Kłajpedy. Wszystkie problemy wielokrotnie przedstawiano czołowym polskim politykom spotykającym się ze swymi litewskimi partnerami, były przedmiotem obrad Zgromadzenia Poselskiego Sejmów RP i RL, a także przez kierownictwo Akcji Wyborczej Polaków na Litwie zgłoszone zostały w 2002 r. wizytującej Litwę komisji ekspertów Rady Europy monitorujących wykonanie Konwencji ramowej o ochronie praw mniejszości narodowych.

Rozwój prężnie rozwijającego się szkolnictwa polskiego zajmował szczególne miejsce wśród zadań konsularnych. Sygnalizowano wdrażanie niekorzystnych dla szkolnictwa polskiego projektów zmian finansowych w oświacie oraz lansowanie przez Ministerstwo Oświaty RL założeń umniejszających rangę funkcjonowania szkolnictwa mniejszościowego, a także ojczystego języka polskiego: asymetrię w finansowaniu szkół w rejonie wileńskim i solecznickim z polskim językiem nauczania; próby wprowadzania nauczania poszczególnych przedmiotów w szkołach polskich w języku litewskim; sztuczne utrudnianie otwarcia X klas w szkołach podstawowych z polskim językiem nauczania (np. w Bezdanych i Zujunach); wstrzymanie wydawania oraz opóźnianie tłumaczeń podręczników dla szkół z polskim językiem nauczania; ograniczenia używania napisów w języku polskim w szkołach polskojęzycznych; brak możliwości kształcenia kadry pedagogicznej dla szkół polskich na Litwie, do czego przyczyniła się likwidacja na Wileńskim Uniwersytecie Pedagogicznym kierunku kształcącym nauczycieli klas początkowych dla szkół z polskim językiem nauczania (poza nauczycielami języka polskiego i literatury); usunięcie języka polskiego i literatury z listy przedmiotów obowiązkowych na egzaminach dojrzałości w 1999 r.

Konsulat Generalny szkołom polskim Wileńszczyzny udzielał pomocy materialnej, która wymiennie widoczna była podczas różnego rodzaju imprez kulturalnych i oświatowych. Pośredniczył w załatwianiu formalności bezkolizyjnego wwozu na Litwę pomocy humanitarnej przeznaczonej dla Polaków na Litwie ufundowanej przez Kancelarię Senatu RP, Fundacje: Polska Akcja Humanitarna, O uśmiech dziecka, Semper Polonia i in. Przekazywał dary szkołom od Senatu i Kancelarii Premiera RP. Uczestniczył w komisji przyznawania przez Wspólnotę Polską miejsc na koloniach w Polsce – w warunkach „obfitości” uczniów szkół polskich na 40 dzieci przypadało jedno miejsce na koloniach.

W dziedzinie współpracy naukowej i kulturalnej podtrzymywano więzi uniwersytetów polskich z Uniwersytetem Wileńskim i Uniwersytetem Pedagogicznym w Wilnie. Konsulat wspierał pomysł prof. dr. hab. Romualda Brazisa oraz rejestrację naukowej instytucji Uniwersytet Polski w Wilnie, która samodzielną osobowość prawną uzyskała w 1998 r. pod nazwą Universitas Studiorum Polona Vilnensis. Prolongowano relacje z litewskim Ministerstwem Oświaty i Nauki oraz kierownikami wydziałów oświaty i urzędów powiatowych w Wilnie, Solecznikach i Święcianach. Kontynuowano współpracę z Biurem Kształcenia Zagranicznego MEN w zakresie przygotowań kandydatów (Polaków i Litwinów) na studia doktoranckie i staże habilitacyjne w Polsce: w 2001 r. 26 maturzystów rozpoczęło studia wyższe; 26 osób otrzymało stypendia na studia doktoranckie

i staże habilitacyjne. W 2002 r. 23 osoby podjęły studia magisterskie, 6 – studia licencjackie w Nauczycielskich Kolegiach Językowych, 2 osoby (Polacy po szkołach litewskich) delegowano na roczny kurs języka polskiego¹⁸. Podejmowano i wspierano inicjatywy upowszechniania języka, historii i kultury polskiej. Wspierano i udzielano pomocy w realizacji przewidzianej w umowach i programach wymiany między Polską a Litwą w dziedzinie nauki i oświaty. Nawiązywano kontakty z redakcjami dzienników, radia i telewizji, zwłaszcza redakcjami opiniotwórczych dzienników litewskich w celu pobudzania zainteresowania problematyką polską w mediach litewskich oraz promowania litewskich dziennikarzy, którzy swoimi artykułami przyczyniali się do rzetelnego i prawdziwego wizerunku Polski.

Zadaniem KG wobec społeczności polskiej na Litwie było również wspieranie działań zmierzających do tworzenia z Polaków litewskich pomostu między Litwą a Polską w sferze politycznej, ekonomicznej i kulturalnej, w tym: wspieranie organizacji branżowych i poszczególnych osób; kontrolowanie przestrzegania umów dwustronnych i standardów międzynarodowych w zakresie ochrony dóbr kultury i miejsc pamięci narodowej polskiej na Litwie; udzielanie pomocy materialnej (w miarę potrzeb) weteranom II wojny światowej, żołnierzom Armii Krajowej, byłym więźniom politycznym i zesłańcom; udzielanie pomocy polskim organizacjom młodzieżowym i sportowym.

Podsumowanie

Opieka konsularna ma zasadniczo charakter prewencyjny (Muszyński M., 2002, s. 146). Prawo konsularne Rzeczypospolitej określa funkcje konsularne jako ogół działań i czynności, do których konsul jest uprawniony zgodnie z przepisami prawa polskiego, prawa międzynarodowego, prawa Unii Europejskiej oraz zwyczajami międzynarodowymi. W tych ramach konsulowie generalni RP w Wilnie:

- chronili prawa i interesy Rzeczypospolitej Polskiej oraz jej obywateli w granicach dozwolonych przez prawo międzynarodowe;
- działali na rzecz rozwijania przyjaznych stosunków oraz współpracy między Rzeczpospolitą Polską a Litwą;
- podejmowali działania na rzecz umacniania więzi między Rzeczpospolitą Polską a obywatelami polskimi, osobami polskiego pochodzenia

¹⁸ W 2001–2002 na wyższych uczelniach w Polsce studiowało około 500 osób z Litwy. Z analizy działającego wówczas na Litwie Klubu Absolwentów Uczelni Polskich prawie 70% nie miało zamiaru wrócić na Litwę. Sprawozdanie Konsula Generalnego za 2001 rok, Archiwum MSZ, n.n. 12/07, w. 8.

oraz osobami deklarującymi przynależność do Narodu Polskiego zamieszkałymi na Litwie;

– działali na rzecz polskiej mniejszości narodowej oraz praw i wolności osób należących do tej mniejszości;

– czuwali w zakresie swojej właściwości nad wykonywaniem umów międzynarodowych obowiązujących w stosunkach między Rzeczpospolitą Polską a Litwą;

– działali na rzecz rozwijania i pogłębiania współpracy gospodarczej, naukowej, technicznej oraz kulturalnej między Rzeczpospolitą a Litwą, jak również na rzecz promocji polskiej gospodarki, nauki i kultury oraz języka polskiego;

– przedstawiali organom i opinii publicznej Litwy informacje o polityce zagranicznej i wewnętrznej Rzeczypospolitej oraz o rozwoju polskiej gospodarki, nauki i kultury.

Obecnie wszelkie działania prowadzone przez Konsulat Generalny na rzecz polskiej kultury, oświaty, szkolnictwa i języka polskiego na Litwie przejęła Ambasada RP w Wilnie. Konsulat Generalny, jako odrębna, samodzielna jednostka administracyjna, był jeszcze jednym, dodatkowym głosem w sprawach polskiej mniejszości na Litwie, która swoich praw domaga się nieustannie¹⁹. Głosem ważnym i potrzebnym, wyrazem troski polskiej dyplomacji w kierunku dążeń do edukacji polskiej mniejszości narodowej w języku ojczystym. Ogniwem przyczyniającym się do zwiększenia ogólnego dobrostanu Polaków na Litwie.

Mniejszości narodowe i etniczne w konfrontacji z władzą państwową najczęściej znajdują się na pozycji straconej, jeżeli ich interesy nie są zbieżne z interesami rządu. Choć w prawie międzynarodowym i krajowym zawartych jest wiele przepisów o ochronie mniejszości, to jednak ich znaczenie często ma charakter wyłącznie deklaracyjny.

BIBLIOGRAFIA

Opracowania, artykuły

Adamkiewicz Włodzimierz, Friedrich Juliusz, Grabiński Mieczysław, Sędzielowski Mieczysław, Zaleski Władysław Józef, 1954, *Polska Służba Zagraniczna po 1 września 1939 r.*, Wydawnictwo Stowarzyszenia Pracowników Polskiej Służby Zagranicznej, Londyn.

¹⁹ Walka polskiej mniejszości o prawo kształcenia w języku polskim ciągle jest otwarta. Decyzją radnych rejonu trockiego z 28 IV 2022 r. postanowiono, iż Gimnazjum im. Longina Komołowskiego w Połukniu, kształcące uczniów w języku polskim od 1927 r., straci status samodzielnej placówki i stanie się filią Gimnazjum im. Henryka Sienkiewicza w Landwarowie. Zaskarżenie do Wileńskiego Okręgowego Sądu Administracyjnego decyzję powstrzymało, ale do dzisiaj nie rozstrzygnięto losów tej szkoły, mającej prawie wiekową tradycję – 97 lat.

- Adamowicz Honorata, 2021, *Powróci obowiązkowa matura z języka polskiego*, Kurier Wileński, z 30 IX.
- Akińczo Aleksandra, 2018, *Ambasador RP w Wilnie: na Litwie większa życzliwości wobec Polski*, PAP, 20.06.2018, <https://dzieje.pl/aktualnosci/ambasador-rp-w-wilnie-na-litwie-wieksza-zyczliwosci-wobec-polski> (10.04.2023).
- Akińczo Aleksandra, 2019, *W Kownie odsłonięto tablicę upamiętniającą pracę poselstwa RP w latach 1938–1929*, PAP, 22.03.2019, <https://dzieje.pl/aktualnosci/w-kownie-odslonieto-tablice-upamietniajaca-prace-poselstwa-rp-w-latach-1938-1939> (10.04.2023).
- Biogramy. Encyklopedia Solidarności*, <https://encysol.pl/es/encyklopedia/biogramy/17546-Maszkiewicz-Mariusz.html> (15.04.2023).
- Bartoszewski Władysław, 2000, *Odpowiedź ministra spraw zagranicznych na zapytanie nr 2612 w sprawie podjęcia działań w zakresie rozwiązywania problemów związanych z kształceniem ludności polskiej na Litwie*, Warszawa, dnia 13 listopada 2000 r., <https://orka2.sejm.gov.pl/IZ3.nsf/main/3DE79A2F> (15.04.2023).
- Ceranka Paweł, Szczepanik Krzysztof (oprac.), 2020, *Urzędy konsularne Rzeczypospolitej Polskiej 1918–1945. Informator archiwalny*, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Warszawa.
- Grzybowski Jerzy, 2010, *Ambasada RP w Kujbyszewie wobec problemu obywateli polskich narodowości białoruskiej i ukraińskiej w ZSRR w latach 1941–1943*, w: Henryk Stroński, Grzegorz Seroczyński (red.), *Polska dyplomacja na Wschodzie w XX – początkach XXI wieku*, Wyd. UWM, Olsztyn/Charków.
- Jackiewicz M., *Zapiski wileńskie 1998–2002*, wyd. Instytut Północny, Olsztyn 2020.
- Kamilewicz-Rucińska Danuta, 2017, *Być Polakiem na Litwie. Sytuacja polskiej mniejszości narodowej po II wojnie światowej do współczesności*, Wyd. UWM, Olsztyn.
- Kamilewicz-Rucińska Danuta, 2023, *Działania rządu niepodległej Litwy wobec oświaty polskiej*, w: Gawin Tadeusz (red.), *Polacy na Białorusi od Powstania Styczniowego do XXI wieku*, t. VII, Studium Europy Wschodniej UW, Warszawa.
- Katelbach Tadeusz, 1938, *Za litewskim murem*, Wyd. Rój, Warszawa.
- Kowalska Ewa, 2014, *Spis rodzin wojskowych wywiezionych do ZSSR*, Kancelaria Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa–Kraków.
- Lipka-Chudzik Waldemar, 2016, *Między pokusą a kuszeniem. Dylematy oficera wywiadu*, Agencja wydawnicza CB, Warszawa.
- Lis Wojciech (red. nauk.), 2018, *Polacy na Litwie. Przeszłość i teraźniejszość*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń.
- Lis Wojciech (red. nauk.), 2021, *Kultura polska na Litwie*, Wyd. KUL, Lublin.
- Lis Wojciech (red. nauk.), 2023, *Polacy na Kowieńszczyźnie – dawniej i obecnie*, Wyd. Academicon, Lublin.
- Modzelewski Wojciech T., 2012, *Dwie dekady stosunków Polski z Litwą – wymiar polityczny*, Środkowoeuropejskie Studia Polityczne, nr 3, s. 287–312.
- Moroz-Łapin Krystyna, Szejbak Mirosław, 2014, *Meandry liteuskiej polityki oświatowej w szkolnictwie mniejszości narodowych*, Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy, t. 13/14.
- Mróz Maciej, 2020, *Wybrane aspekty relacji polsko-litewskich w latach 1991–2019 i ich wpływ na kondycję mniejszości polskiej w Republice Litewskiej. Raport*, Wyd. UW, Warszawa.
- Muszyński Mariusz, 2002, *Opieka dyplomatyczna i konsularna w prawie wspólnotowym*, Kwartalnik Prawa Publicznego, nr 2/3.

- Obracht-Prondzyński Cezary, Milewska Małgorzata, 2020, *Tożsamość. Kultura. Równość*, Instytut Kaszubski, Gdańsk.
- Sosno Barbara, 1996, *Konkurs większy niż w latach poprzednich*, Kurier Wileński, z 8 VI.
- Srebrakowski Aleksander, 2013, *My nie bracia, my sąsiedzi. Polska perspektywa stosunków polsko-litewskich. Wybór tekstów i dokumentów*, Wyd. KEW, Wrocław.
- Szpała Mirosław, 2010, *Dom, w którym żyje duch romantyzmu*, Kurier Wileński, z 3 XII.
- Szubtarska Beata, 2003, *Zarys działalności konsularnej ambasady RP w ZSRR w latach 1941–1943*, Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej, t. XXXVIII.
- Szubtarska Beata, 2005, *Ambasada polska w ZSRR w latach 1941–1943*, Warszawa.
- Umiastowski Jan K., 1947, *Przez kraj niewoli. Wspomnienia z Litwy i Rosji z lat 1939–1942*, Londyn.
- Widacki Jan, 1997, *Stosunki z Litwą*, Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej, <http://www.sprawymiedzynarodowe.pl/rocznik/1997/1997.html> (10.04.2023).
- Wilczewski Dominik, 2018, „*Żyjemy życiem odrębnym, oddzieleni sztucznym parawanem, przeszkodą, zbudowaną ze złej woli, murem chińskim*”, w: Simonas Jazavita, Dominik Wilczewski, *Najciemniejsza noc jest tuż przed świtem. 80. rocznica nawiązania stosunków dyplomatycznych pomiędzy Polską a Litwą*, Instytut Polski w Wilnie, Wilno.
- Zmiany personalne w polskiej służbie zagranicznej*, 1939, Kurjer Polski, R. 42, nr 192.

Akty prawne, dokumenty

- Akta osobiste, Archiwum MSZ, n.n. 72/12, w. 8, t. 36994.
- Decyzja nr 57 Ministra Spraw Zagranicznych z dnia 18 lipca 2008 r. w sprawie likwidacji Konsulatu Generalnego Rzeczypospolitej Polskiej w Wilnie oraz wyznaczeniu okręgu konsularnego Ambasady Rzeczypospolitej Polskiej w Republice Litewskiej, Dz.Urz. MSZ, 2008.4.122.
- Isakymas Dėl Tautinių mažumų švietimo nuostatų*, Valstybės žinios, 2002-01-26, nr 9–337, pkt 11.8.
- Komisja Łączności z Polakami za Granicą, nr 20, Biuletyn, 2002, nr 999/IV, z 24.09, <https://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/0/83F10104835455F3C1256C540047C568?OpenDocument> (15.04.2023).
- Komisja Łączności z Polakami za Granicą, nr 22, Biuletyn, 1999, nr 1633/III, z 15.06, <http://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/0/752B7F1C792983C0C1256B730036DA84?OpenDocument> (10.04.2023).
- Komisja Łączności z Polakami za Granicą, nr 58, Biuletyn, 1997, nr 3440/II, z 14.03, <https://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/e7da7aee89713a06c1256b6e0044f66b/fef-9e3f58ad429d5c1256b7200516cf8?OpenDocument> (10.04.2023).
- Konwencja konsularna między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Litewską, sporządzona w Wilnie dnia 13 stycznia 1992 r., Dz.U. 1994, nr 30, poz. 108.
- Program Działania Konsula Generalnego RP w Wilnie, Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, n.n. 36/03, wiązka (w.) 8.
- Spis rodzin wojskowych wywiezionych do ZSRR*, Fundacja Ośrodka KARTA, sygn. PL_1001_AW_V_AC_115.
- Sprawozdanie Konsula Generalnego za 2000 rok, Archiwum MSZ, n.n. 88/05, w. 9.
- Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Litewską o przyjaznych stosunkach i dobrosąsiedzkiej współpracy, Dz.U. 1995, nr 15, poz. 71.

Ustawa o organizacji konsulatów i o czynnościach konsulów z 11 listopada 1924 r.,
Dz.U. 1924, nr 103, poz. 944.

Ustawa z dnia 13 lutego 1984 r. o funkcjach konsulów Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Dz.U. 1984, nr 9, poz. 34.

Ustawa z dnia 21 stycznia 2021 r. o służbie zagranicznej, Dz.U. 2021, poz. 464.

Zapis przebiegu posiedzenia Komisji Łączności z Polakami za Granicą, 15 lutego 2016,
nr 6, www.sejm.gov.pl, (10.04.2023).

